

استانداردهای حسابداری و حسابداری و گزارشگری مالی در بانک‌های ایران

مصطفی علی مدد
استاد مؤسسه عالی بانکداری ایران

مقدمه

زمینه بحث در این سمینار، ساختار مالی بانک‌هاست. برای آن که چنین بحثی نتیجه بدهد لازم است مفاهیم، اصطلاحات و روش‌های اندازه‌گیری و شناسایی عناصر حسابداری که در صورت‌های مالی بانک‌ها به کار می‌رود کمابیش یکسان و یا لاقل هماهنگ باشد. زیرا، چنانچه هر یک از ما طبق نظر و حتی بنا به الزامات یا ضرورت‌هایی که تشخیص می‌دهیم مبانی و روش‌های متفاوتی را در اندازه‌گیری و شناخت آثار مالی معاملات و عملیات مالی به کار بریم، اطلاعات و گزارش‌هایی را فراهم خواهیم آورد که قابل اعتماد و به خصوص قابل مقایسه نخواهد بود. اگر مجاز باشیم که روش‌های مختلف اندازه‌گیری و شناخت را به کار بریم می‌توانیم هر مبلغ سود که مورد نظر باشد در صورت سود و زیان نشان دهیم و هر ساختاری را از ترازنامه ارائه کنیم.

استانداردهای حسابداری چه در سطح ملی و چه در مقیاس بین‌المللی با این هدف وضع شده و می‌شود که اطلاعات مالی و به‌ویژه، صورت‌های مالی با اصطلاحات تعریف شده و روش‌های اندازه‌گیری و شناخت همسان و یا لاقل

هماهنگ تهیه و ارائه شود و از به کارگیری مبانی و ضوابط دلخواهی جلوگیری شود که به ارائه نادرست اطلاعات مالی منتج می‌شود.

وضع استانداردهای حسابداری در سطح ملی در کشورهای پیشرفته از اواسط قرن بیستم میلادی شروع شد و با ساز و کارهای مختلف رشد و گسترش یافت و اجرای آنها الزامی گردید. سایر کشورها نیز اغلب بنا بر سوابق تحصیلی و گرایش‌های حسابداران حرفه‌ای و دولتمردانشان مراجعی را برای وضع و تدوین استانداردهای حسابداری ایجاد کردند به طوری که در حال حاضر، اغلب کشورهای جهان مراحلی از وضع و تدوین استانداردهای ملی یا پذیرش استانداردهای بین‌المللی حسابداری را می‌گذرانند و تهیه و ارائه صورت‌ها و گزارش‌های مالی بدون آنکه بر استاندارد مشخصی مبتنی باشد فاقد معناست.

سوابق وضع و گسترش کاربرد استانداردهای بین‌المللی حسابداری

در پی تشکیل هشتمین کنگره بین‌المللی حسابداران جهان در سال ۱۹۷۲، در سال ۱۹۷۳ میلادی هیأتی مرکب از جوامع حرفه‌ای حسابداری از ۱۰ کشور جهان تحت نام کمیته تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری^۱ تشکیل شد و جوامع و مراجع حرفه‌ای حسابداری کشورهای دیگر جهان در طول زمان به آن پیوستند.^۲ این کمیته با پژوهش‌ها و مطالعات گسترده در زمینه شرایط و نیازهای بین‌المللی به اطلاعات مندرج در صورت‌های مالی و مطالعه استانداردهای حسابداری کشورهای پیشرفته به ویژه ایالات متحده آمریکا و انگلستان، در طول ۳۰ سال گذشته با تشکیلات و ساز و کارهای مختلف فعال بوده و استانداردهای بین‌المللی حسابداری متعددی را وضع کرده است. نخستین استاندارد بین‌المللی حسابداری در سال ۱۹۷۵ منتشر و آخرین آن در سال ۲۰۰۱ بوده است. این کمیته که در سال ۲۰۰۲ میلادی با تغییراتی در ساختار تشکیلاتی آن به هیأت

۱. IASC, International Accounting Standards Committee.

۲. برای اطلاع بیشتر از سوابق مربوط به تشکیل کمیته مزبور به مقدمه کتاب زیر مراجعه کنید:
کمیته استانداردهای بین‌المللی حسابداری، استانداردهای بین‌المللی حسابداری - ترجمه - ویرایش ارباب سلیمانی و عالی‌ور، مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی، سازمان حسابرسی، ۱۳۷۱. صص. ۳ و ۴

تدوین استانداردهای بین‌المللی^۱ تغییر نام یافت^۲ تاکنون ۴۱ استاندارد وضع کرده است که ۳۴ استاندارد آن لازم‌الاجراست. فهرست این استانداردها را ملاحظه می‌کنید.

۱. IASB, International Accounting Standards Board.

۲. در اساسنامه جدیدی که در سال ۲۰۰۰ میلادی به تصویب رسید بنیادی به نام (International Accounting Standards Committee Foundation) بنیاد استانداردهای بین‌المللی حسابداری تشکیل گردید که توسط هیأت امنایی مرکب از ۱۹ امین از قاره‌های مختلف جهان (شش امین از امریکای شمالی، شش امین از اروپا، چهار امین از آسیا و اقیانوسیه و سه امین از کلیه کشورها) اداره می‌شود که مسئولیت آنها علاوه بر مدیریت بنیاد، تأمین منابع مالی برای فعالیت‌های هیأت است. پنج امین از امنای مزبور توسط (International Federation of Accountants) فدراسیون بین‌المللی حسابداران و امنای دیگر از بین عامه حسابداران در صورت احراز شرایط کمیته نامزدان عضویت (Nominating Committee) به تناسب مناطق جغرافیایی انتخاب می‌شوند. امنای مزبور، اعضای هیأت تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری را مرکب از ۱۶ نفر از بین حسابداران حرفه‌ای ذیصلاحیت انتخاب می‌کنند. ۱۴ نفر از اعضای هیأت تمام وقت و دو نفر پاره وقت هستند.

منبع:

International Accounting Standard Committee Foundation, Consitution, Ibid, pars 4-8, 14 & 19.

Final International Accounting Standards

As of June ۲۰۰۳

No.	Date	Title
IAS1	1997	Presentation of Financial Statements
IAS2	1993	Inventories
IAS7	1992	Cash Flow Statements
IAS8	1993	Net Profit or Loss for the Period, Fundamental Errors and Changes in Accounting Policies
IAS10	1999	Events after the Balance Sheet Date
IAS11	1993	Construction Contracts
IAS12	2000	Income Taxes
IAS14	1997	Segment Reporting
IAS15	1981, Reformatted 1994, Non- Mandatory	Information Reflecting the Effects of Changing Prices
IAS16	1998	Property, Plant and Equipment
IAS17	1997	Leases
IAS18	1993, Amended 1998	Revenue
IAS19	2000	Employee Benefits
IAS20	1983, Reformatted 1994	Accounting For Government Grants and Disclosure of Government Assistance
IAS21	1993	The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates
IAS22	1998	Business Combinations
IAS23	1993	Borrowing Costs
IAS24	1984, Reformatted 1994	Related Party Disclosures
IAS26	1987, Reformatted 1994	Accounting and Reporting by Retirement Benefit Plans
IAS27	1989, Reformatted 1994, Amended 2001	Consolidated Financial Statements and Accounting for Investments in Subsidiaries
IAS28	2000	Accounting for Investments in Associates

No.	Date	Title
IAS29	1989, Reformatted 1994	Financial Reporting in Hyperinflationary Economies
IAS30	1990, Reformatted 1994, Amended 1998	Disclosures in the Financial Statements of Banks and Similar Financial Institutions
IAS31	2000	Financial Reporting of Interests in Joint Ventures
IAS32	1998, Amended 2000	Financial Instruments: Disclosure and Presentation
IAS33	1997	Earnings Per Share
IAS34	1998	Interim Financial Reporting
IAS35	1998	Discontinuing Operations
IAS36	1998	Impairment of Assets
IAS37	1998	Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets
IAS38	1998	Intangible Assets
IAS39	1998	Financial Instruments: Recognition and Measurement
IAS40	2000	Investment Property
IAS41	2001	Agriculture

استانداردهایی که در حال حاضر جنبه اجرایی دارد حاصل تجدید نظرهای متعدد در استانداردهایی وضع شده قبلی است به طوری که هیأت، تاکنون، ۲۵ استاندارد از استانداردهای قبلی را نسخ و استاندارد اصلاح شده جدیدی را جایگزین آنها کرده است. جریان تدوین و اصلاح استانداردهای بین‌المللی حسابداری همچنان ادامه دارد و در سال ۲۰۰۳، تجدیدنظر، بهبود و اصلاح ۱۷ استاندارد از استانداردهای قبلی و تدوین دو استاندارد جدید بین‌المللی حسابداری در دستور کار هیأت قرار دارد.^۱

۱. IASB, The History of International Financial Reporting Standards and Exposure Drafts, London: IASB, International Financial Reporting Standards on CD-ROM, Release 14, 2003.

هدف از تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری، فراهم آوردن مجموعه‌ای استانداردهای با کیفیت بالا، قابل فهم و قابل اجرا به منظور ارائه گزارش‌های مالی قابل مقایسه و شفافیت در سطح جهان و هماهنگ‌سازی استانداردهای ملی حسابداری کشورهای مختلف با استانداردهای بین‌المللی است.^۱ اگرچه به‌کارگیری استانداردهای بین‌المللی حسابداری از طریق انعقاد کنوانسیون یا توافقنامه‌ای بین مراجع یا جوامع حسابداری کشورهای مختلف الزامی نشده است، اما، ۱۳۸ انجمن حرفه‌ای حسابداری عضو فدراسیون بین‌المللی حسابداران در ۱۰۷ کشور جهان^۲ و مؤسسات حسابداری محلی و ملی و بین‌المللی عضو انجمن‌های مزبور، متعهد به ترغیب اجرای استانداردهای بین‌المللی می‌باشند. علاوه بر این، اغلب، مراجع تدوین استانداردهای ملی کشورهای مختلف با هیأت تدوین مزبور همکاری‌های سازنده‌ای دارند. به‌طوری که علاوه بر کشورهایی که تاکنون استانداردهای بین‌المللی حسابداری را به عنوان استاندارد ملی پذیرفته‌اند اتحادیه اروپا^۳ نیز قرار است از سال ۲۰۰۵ میلادی استانداردهای مزبور را در کشورهای عضو لازم‌الاجرا کند. ضمن آنکه مراجع و جوامع بین‌المللی دیگری نظیر سازمان بین‌المللی مراجع اوراق بهادار و بورس^۴، جامعه بین‌المللی مدیران اجرایی مالی^۵، شورای بین‌المللی مؤسسات سرمایه‌گذاری^۶، جامعه بین‌المللی آموزش و تحقیقات حسابداری^۷ نیز از استانداردهای بین‌المللی حسابداری حمایت می‌کنند.

۱. IASCF, Constitution, Ibid, par2.

۲. International Federation of Accountants, 2002 Annual Report, IFAC, NY: 2003.

۳. European Union.

۴. International Organization of Securities Commissions, IOSCO.

۵. Association of Financial Executive Institutes.

۶. International Council of Investment Associations.

۷. International Association for Accounting Education and Research.

استانداردهای حسابداری در ایران

سابقه بحث و توضیح استانداردهای حسابداری در ایران به اوایل دهه ۱۳۴۰ شمسی برمی‌گردد که در کتاب‌های حسابداری منتشر شده، اصول عمومی حسابداری به عنوان اصول این رشته از دانش و به اتکای منابع خارجی بیان شده بود. در مقررات مربوط به حسابداران رسمی مندرج در قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۴۵ و اساسنامه کانون حسابداران رسمی مصوب ۱۳۵۱ تدوین موازین فنی و اخلاقی حرفه حسابداری مقرر شده بود اما هیچ اقدام مؤثری در این زمینه به عمل نیامد. با این حال، در حرفه حسابداری و در گزارش‌های مالی سالانه رعایت اصول پذیرفته شده یا متداول حسابداری مطرح و معمولاً غرض از آن تبعیت از استانداردهای کشور انگلستان و در مواردی امریکا به اتکای سوابق تحصیلی یا تجربی و یا وابستگی‌های حرفه‌ای حسابدار یا مؤسسه حسابرسی گزارش‌کننده بود.^۱ به دنبال لغو موادی از قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۴۵ و مقررات مربوط به حسابداران رسمی در سال ۱۳۵۹، چند مؤسسه حسابرسی در بخش عمومی ایجاد شد که از جمله آنها مؤسسه حسابرسی سازمان صنایع ملی بود. این مؤسسه با تشکیل مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی کار ترجمه و انتشار استانداردهای بین‌المللی حسابداری و برخی از استانداردهای حسابداری امریکا را شروع و با توضیح نحوه اجرای استانداردهای حسابداری در کتاب‌ها و نشریات دیگر، استانداردهای حسابداری را در سطح گسترده‌ای در ایران معرفی و لزوم تدوین استانداردهای ملی را آشکار کرد.^۲ در طول سال‌های بعد و تا پیش از انتشار مجموعه استانداردهای حسابداری ایران در سال ۱۳۸۰ استانداردهای بین‌المللی حسابداری و استانداردهایی از کشورهای دیگر، ملاک تهیه صورت‌های مالی در ایران بود.

۱. مقدمه مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی بر استانداردهای بین‌المللی حسابداری، مأخذ پیشین.

ص.ص. ج و ج

۲. همانجا

با تشکیل سازمان حسابرسی از تلفیق و ادغام چهار مؤسسه حسابرسی بخش عمومی در سال ۱۳۶۶، به موجب قانون، تشکیل و اساسنامه قانونی سازمان مزبور، استانداردهای ملی حسابداری پشتوانه قانونی یافت و سازمان حسابرسی به عنوان مرجع رسمی تدوین استانداردهای حسابداری در ایران شناخته شد.^۱ سازمان مزبور با تداوم فعالیت‌های قبلی در زمینه ترجمه استانداردهای بین‌المللی حسابداری و توضیح چگونگی اجرای استانداردهای حسابداری در نشریات دیگر، اقدامات و مطالعات گوناگونی را در زمینه تدوین استانداردهای حسابداری کشور به عمل آورد و سرانجام در سال ۱۳۷۸، مجموعه رهنمودهای حسابداری و در سال ۱۳۸۰ مجموعه‌ای حاوی ۲۲ استاندارد پس از تصویب مراجع ذیصلاح به صورت رسمی منتشر کرد.^۲ اقدامات سازمان حسابرسی در زمینه تدوین استانداردهای حسابداری ادامه دارد و تاکنون سه استاندارد دیگر را نیز تهیه و منتشر کرده است. فهرستی از استانداردهای حسابداری مصوب سازمان مزبور را ملاحظه می‌کنید.

فهرست استانداردهای حسابداری کشور تا پایان تیرماه ۱۳۸۲

شماره	تاریخ اجرا	عنوان
۱	۱۳۸۰/۱/۱	نحوه ارائه صورت‌های مالی
۲	۱۳۸۰/۱/۱	صورت جریان وجوه نقد
۳	۱۳۸۰/۱/۱	درآمد عملیاتی
۴	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری پیشامدهای احتمالی
۵	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری رویدادهای بعد از تاریخ ترازنامه
۶	۱۳۸۰/۱/۱	گزارش عملکرد مالی
۷	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری تحقیقات و توسعه
۸	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری موجودی مواد و کالا

۱. بند ۴ تبصره ۴ ماده واحده قانون تشکیل سازمان حسابرسی مصوب ۱۳۶۲ و بند ح ماده ۷ اساسنامه قانونی سازمان مزبور مصوب ۱۳۶۷.

۲. نگاه کنید به: کمیته فنی، استانداردهای حسابداری - شماره ۱ تا ۲۲ - سازمان حسابرسی، ۱۳۸۰، مقدمه

شماره	تاریخ اجرا	عنوان
۹	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری بیمان‌های بلندمدت
۱۰	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری کمک‌های بلاعوض دولت
۱۱	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری دارایی‌های ثابت مشهود
۱۲	۱۳۸۰/۱/۱	افشای اطلاعات در خصوص اشخاص وابسته
۱۳	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری مخارج تأمین مالی
۱۴	۱۳۸۰/۱/۱	نحوه ارائه دارایی‌های جاری و بدهی‌های جاری
۱۵	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری سرمایه‌گذاری‌ها
۱۶	۱۳۸۰/۱/۱	تسعیر ارز
۱۷	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری دارایی‌های نامشهود
۱۸	۱۳۸۰/۱/۱	صورت‌های مالی تلفیقی و حسابداری سرمایه‌گذاری در واحدهای تجاری فرعی
۱۹	۱۳۸۰/۱/۱	ترکیب واحدهای تجاری
۲۰	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری سرمایه‌گذاری در واحدهای تجاری وابسته
۲۱	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری اجاره‌ها
۲۲	۱۳۸۰/۱/۱	گزارشگری مالی میان دوره‌ای
۲۳	۱۳۸۰/۱/۱	حسابداری مشارکت‌های خاص
۲۴	۱۳۸۰/۱/۱	گزارشگری مالی واحدهای تجاری در مرحله قبل از بهره‌برداری
۲۵	۱۳۸۰/۱/۱	گزارشگری برحسب قسمت‌های مختلف

استانداردهای مزبور در هماهنگی با استانداردهای بین‌المللی حسابداری تدوین و در واحدهای تجاری (انتفاعی) لازم‌الاجراست؛ و با اجرای آنها، مفاد استانداردهای بین‌المللی در صورت‌های مالی تهیه شده، رعایت می‌شود. با این حال، در مورد صنایع خاص و در مورد موضوعاتی که هنوز استاندارد برای آن تدوین نشده است، صورت‌های مالی باید بر مبنای یکی از رویه‌های متداول حسابداری تهیه شود^۱.

استاندارد حسابداری بانک‌ها

بانک‌ها از جنبه‌های عمومی معاملات و عملیات تابع استانداردهای حسابداری مربوط به مؤسسات انتفاعی می‌باشند ولی از آنجا که بانک‌ها:

۱. مقدمه‌ای بر استانداردهای حسابداری، همان مأخذ، بند ۸.

- از طریق واسطه‌گری مالی^۱ بخشی مهم و مؤثر از فعالیت‌های اقتصادی و بازرگانی را در سراسر جهان تشکیل می‌دهند؛ و
 - اکثر افراد جامعه و مؤسسات برای سپرده‌گذاری یا تأمین مالی فعالیت‌های خود از بانک‌ها استفاده می‌کنند؛ و
 - بر ثبات و سلامت سیستم پولی کشور تأثیر بسیاری دارند،
 - دولت‌ها، در سراسر جهان:
 - در جهت حفظ اعتماد عمومی به سیستم پولی کشور؛ و
 - حفظ حقوق سپرده‌گذاران و دیگر مشتریان بانک‌ها.
- قوانین و مقررات ویژه‌ای را در مورد اداره و معاملات بانک‌ها وضع و معمولاً از طریق برقراری سیستم بانک مرکزی بر اجرای آن نظارت و در عین حال، امتیازاتی را در جهت حفظ و ایمنی به بانک‌ها اعطا می‌کنند.^۲
- به این ترتیب، نسبت به سلامت اقتصادی، توانایی پرداخت تعهدات و میزان ریسکی متوجه عملیات گوناگون بانک‌هاست توجه و علاقه فراگیری وجود دارد و به تبع آن، حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌ها از سایر مؤسسات تجاری متفاوت است.^۳
- در مورد نحوه حسابداری و گزارشگری مالی بانک‌ها، در برخی از کشورها، استاندارد حسابداری خاصی وضع و یا در استانداردهای مربوط به انواع معاملات، نحوه به‌کارگیری آن در بانک‌ها بیان شده است. در برخی از کشورهای دیگر نظیر امریکا و بریتانیا، علاوه بر آن، جوامع حرفه‌ای مربوط، نشریات خاصی را به‌عنوان رهنمود حسابداری و حسابرسی صنعت بانکداری

۱. Financial Intermediation.

۲. American Institute of Certified Public Accountants, Audit and Accounting Guide: Banks and Saving Institutions, AICPA, New York: 1999, p1.

۳. هیأت تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری، استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰: موارد افشا در صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات مشابه، ترجمه مصطفی علی‌مدد و عباس ارباب سلیمانی، مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی، سازمان حسابرسی، نشریه ۱۶۱، تیر ۱۳۸۱، بند ۳.

تهیه و منتشر کرده‌اند که به تفصیل به جنبه‌های مختلف حسابداری بانک‌ها پرداخته است.^۱

در کلیه کشورها، علاوه بر استانداردهای حسابداری، مراجع نظارتی بانک‌ها نیز از طریق وضع مقررات یا صدور دستورالعمل و یا از طریق مصوبات مراجع قانونگذاری کشور الزاماتی را در مورد حسابداری معاملات، عملیات و تهیه و ارائه صورت‌های مالی بانک‌ها مقرر می‌دارند که توسط بانک‌های کشور مربوط باید رعایت شود.

در ایران به موجب ماده ۳۳ قانون پولی و بانکی کشور، شورای پول و اعتبار به عنوان مرجع تعیین نحوه و اصول حسابداری بانک‌ها، صورت‌های مالی، استهلاکات، اندوخته‌ها و سایر حساب‌های بانکی تعیین گردیده است^۲ و مصوباتی را در موارد فوق تصویب و ابلاغ کرده است.

در سطح بین‌المللی، استاندارد مربوط به موارد افشا در صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات مشابه، نخستین بار در سال ۱۹۹۰ به تصویب هیأت تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری رسید، در سال ۱۹۹۴ تجدید نظر شد و در سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ با تصویب استانداردهای بین‌المللی دیگر، اصلاحاتی در پاره‌ای از مواد آن صورت گرفت.^۳ مطالعاتی هم در مورد استاندارد حسابداری معاملات بانکی در جریان است که احتمالاً در سال ۲۰۰۵ میلادی به جریان گذاره خواهد شد. جای توضیح است که از لحاظ استانداردهای بین‌المللی حسابداری، استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰ مکمل سایر

۱. دو نشریه زیر در این زمینه وجود دارد که در طول زمان تجدیدنظر و منتشر می‌شود:

- Hitchin, John, Mitchell Hogg and David Mallet, Banking: A Regulatory Accounting and Auditing Guide, Institute of Chartered Accountants in England and Wales, abg Professional Information, 2001.
- American Institute of Certified Public Accountants, Audit and Accounting Guide: Banks and Saving Institutions, AICPA, New York: 1999.

۲. قانون بانکی و پولی کشور مصوب ۱۳۵۲ در مجموعه قوانین پولی و بانکی ۱۳۷۰-۱۲۸۵، تدوین منوچهر ضیائی، مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، جلد دوم، ص. ۷۵۱.

۳. استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰، همان مأخذ، مقدمه.

استانداردهاست و بانکها باید سایر استانداردهای بین‌المللی حسابداری را رعایت کنند مگر آنکه به صراحت، مستثنی شده باشد.^۱ با این حال، استانداردهای بین‌المللی حسابداری زیر در بانکها کاربرد بیشتری دارد که ذکر آنها مفید به نظر می‌رسد.

شماره	تاریخ	عنوان
۱	۱۹۹۷	ارائه صورت‌های مالی
۱۰	۱۹۹۹	اقدام احتمالی و رویدادهای بعد از تاریخ ترازنامه
۱۴	۱۹۹۷	گزارشگری برحسب قسمت‌ها
۳۲	۱۹۹۸	اسناد مالی: موارد افشا و ارائه
۳۷	۱۹۹۸	ذخایر، بدهی‌ها و دارایی‌های احتمالی
۳۹	۱۹۹۸	اسناد مالی: شناخت و اندازه‌گیری

مرجع دیگری در سطح بین‌المللی مقرراتی را در مورد بانکها وضع کرده است که کاربرد حسابداری دارد، کمیته نظارت بانکی بال^۲ است که در کنوانسیون یا میثاقی که در سال ۱۹۸۸ تصویب نمود مقرراتی را در مورد سیستم محاسبه سرمایه بانکها و استانداردهای آن در جهان وضع کرد. در این میثاق، اجزای تشکیل‌دهنده سرمایه بانکها، ضرایب ریسک، وثیقه‌ها و ضمانت‌نامه‌ها، تعهدات مشروط خارج از ترازنامه و در نهایت، نسبت استاندارد کفایت سرمایه^۳ تعریف شده است.^۴ این کمیته، میثاق هماهنگی^۵ یا توافقنامه جدیدی را در دست بررسی و تصویب دارد که در آن مقررات گسترده‌تری در مورد سرمایه و فعالیت‌های بانکی در سطح بین‌المللی پیش‌بینی شده است و از سال ۲۰۰۵ میلادی اجرا خواهد شد.^۶

۱. همانجا، بند ۴.

۲. Basel Committee on Banking Supervision.

۳. Capital Adequacy Ratio.

۴. Basel Committee on Banking Supervision, Basel Capital Accord (formerly Basel Convention), 1988, Revised 1992 & 99, Bank of International Settlement.

این نشریه توسط اداره مطالعات و سازمان‌های بین‌المللی بانک مرکزی ایران ترجمه و به‌طور محدود منتشر شده است.

۵. Accord.

۶. The New Basel Capital Accord.

مرجع دیگری که در سطح منطقه‌ای در زمینه استانداردهای حسابداری بانکداری اسلامی فعالیت دارد، سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی^۱ است. این سازمان در سال ۱۹۹۱ میلادی - ۱۴۱۱ هجری قمری در بحرین تشکیل گردید^۲ و با تشکیل هیأت تدوین استانداردهای حسابداری و حسابرسی، تاکنون ۱۸ استاندارد حسابداری و چهار استاندارد حسابرسی برای مؤسسات مالی اسلامی تهیه کرده است^۳. در مورد پذیرش عمومی و ضمانت اجرای استانداردهای مزبور اطلاع موثقی در دسترس نبود.

موارد مقرر در استاندارد بین‌المللی حسابداری بانک‌ها

رئوس مواردی که در این استاندارد در مورد حسابداری بانک‌ها مقرر گردیده است به قرار زیر است^۴:

- رویه‌های حسابداری؛
- صورت سود و زیان؛
- ترازنامه؛
- اقلام احتمالی و تعهدات مشروط شامل اقلام خارج از ترازنامه؛
- سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها؛

۲. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI).

۳. مؤسسان این سازمان عبارت بودند از بانک توسعه اسلامی، گروه دارال‌مال الاسلامی، شرکت سرمایه‌گذاری و بانک‌های الراجیه، انجمن مالی داله البرکه و مؤسسه مالی کویت. با تغییراتی که در اساسنامه سازمان در سال‌های ۱۹۹۵ و ۱۹۹۸ میلادی صورت گرفت، صندوق خیریه و وقفی تشکیل گردید و منابع مالی لازم برای فعالیت آن از محل حق عضویت اعضای جدید، حق اشتراک سالانه، هدایا و سایر منابع تأمین شد. منبع:

Accounting, Auditing and Governance Standards for Islamic Financial Institutions, AAOIFI, Bahrain, 1999, p. 11.

استانداردهای حسابداری این مجموعه توسط آقای علی‌اکبر جابری ترجمه و تحت عنوان استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی توسط سازمان حسابرسی تحت شماره ۱۶۴ در سال ۱۳۸۲ منتشر شده است.

۴. AAOIFI, Accounting, Auditing, and Governance Standards for Islamic Financial Institutions, Bahrain, 2002.

۴. مطالب این قسمت از ترجمه استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰، مأخذ پیشین، خلاصه و نقل شده است.

- تراکم دارایی‌ها و بدهی‌ها و ارقام خارج از ترازنامه؛
- زیان‌های ناشی از مطالبات؛
- ریسک‌های عمومی بانکداری؛
- دارایی‌های وثیقه‌گذارده شده؛
- فعالیت بانک در نقش امین؛ و
- معاملات با اشخاص وابسته.

رویه‌های حسابداری

طبق بند ۸ این استاندارد، بانک‌ها باید رویه‌های حسابداری ارقام زیر را افشا

کنند:

- ✓ شناسایی انواع اصلی درآمد؛
- ✓ ارزیابی اوراق بهادار؛
- ✓ مبانی تمایز ارقام دارایی و بدهی و ارقام احتمالی و تعهدات مشروط؛
- ✓ مبانی تعیین زیان‌های ناشی از مطالبات؛ و
- ✓ مبانی تعیین ریسک و حسابداری هزینه‌های مربوط.

صورت سود و زیان

طبق بندهای ۹ تا ۱۷ در صورت سود و زیان بانک باید:

- ✓ درآمدها و هزینه‌ها برحسب ماهیت آنها طبقه‌بندی شود؛
- ✓ درآمدها و هزینه‌های مربوط به عملیات واسطه‌گری مالی در ابتدا ذکر شود؛ و
- ✓ درآمدها و هزینه‌های بانک جز در موارد استثنا شده تهاتر نشود.

ترازنامه

طبق بندهای ۱۸ تا ۲۵ در ترازنامه بانک باید:

- ✓ دارایی‌ها و بدهی‌ها برحسب ماهیت آنها طبقه‌بندی و اقلام برحسب نقدینگی مرتب شده باشد؛
- ✓ دارایی‌ها در گروه‌های متناسب برحسب نقدینگی و بدهی‌ها برحسب سررسید مرتب شده باشد؛
- ✓ دارایی‌ها و بدهی‌ها نباید با یکدیگر تهاتر شود مگر آنکه حق قانونی تهاتر وجود داشته باشد؛ و
- ✓ ارزش متعارف دارایی‌ها و بدهی‌های مالی ارائه شود.

اقلام احتمالی و تعهدات مشروط شامل اقلام خارج از ترازنامه

- طبق بندهای ۲۶ تا ۲۹، بانک باید ماهیت و مبلغ بدهی‌های احتمالی و تعهدات مشروط زیر را افشا کند:
- ✓ جایگزینی‌های اعطای اعتبار شامل تضمین بدهی اشخاص، قبولی بروات، صدور اعتبارنامه احتیاطی؛
 - ✓ بدهی‌های احتمالی ناشی از صدور ضمانت‌نامه‌های مربوط به معاملات مانند ضمانت‌نامه حسن انجام کار، شرکت در مناقصه، ضمانت محصولات و اعتبارنامه‌های احتیاطی برای معاملات معین؛
 - ✓ بدهی‌های احتمالی ناشی از معاملات بازگانی مانند اعتبارات اسنادی؛
 - ✓ قراردادهای فروش و بازخرید اوراق بهادار؛
 - ✓ اقلام مرتبط با نرخ بهره و نرخ تسعیر ارز ناشی از معاوضه، اختیار معامله و معاملات سلف؛ و
 - ✓ تعهدات مشروط مربوط به تسهیلات اعتباری فراهم شده از طریق صدور اسناد کوتاه مدت تجاری.

سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها

طبق بندهای ۳۰ تا ۳۹:

- ✓ بانک باید جدول سنی دارایی‌ها و بدهی‌های خود را برحسب مدت باقیمانده از تاریخ ترازنامه تا سررسید قراردادی آنها ارائه کند؛
- ✓ گروه‌بندی دارایی‌ها و بدهی‌ها ممکن است متفاوت باشد اما نمونه متعارف طبقه‌بندی زمانی عبارت است از:

الف. تا یک ماه

ب. از یک تا سه ماه

ج. از سه ماه تا یک سال

د. از یک تا پنج سال

هـ. بیش از پنج سال

- ✓ روش طبقه‌بندی برای دارایی‌ها و بدهی‌ها باید یکسان باشد تا انطباق سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها روشن شود.

تراکم دارایی‌ها و بدهی‌ها و اقلام خارج از ترازنامه

طبق بندهای ۴۰ تا ۴۲، بانک باید:

- ✓ موارد عمده تراکم دارایی‌ها و بدهی‌ها و اقلام خارج از ترازنامه خود را برحسب مناطق جغرافیایی، گروه‌های مشتریان یا گروه‌های صنعتی افشا کند؛ و
- ✓ خالص مبلغ دارایی‌ها و بدهی‌های عمده ارزی و ریسک مترتب بر آنها را افشا کند.

زیان‌های ناشی از مطالبات

طبق بندهای ۴۳ تا ۴۹، بانک باید:

- ✓ رویه حسابداری مربوط به شناخت مطالبات، ذخیره‌گیری و حذف مطالبات لاوصول از حساب‌ها را افشا کند؛
- ✓ مطالبات معوق را به صورت موردی بررسی و برای آن ذخیره در نظر بگیرد؛
- ✓ زیان بالقوه ناشی از مطالبات کنونی را طبق تجارب گذشته برآورد و برای آن ذخیره در نظر بگیرد؛ و

✓ جزئیات تغییرات انجام یافته در ذخیره مطالبات لایه‌ها را گزارش نماید.

ریسک‌های عمومی بانکداری

طبق بندهای ۵۰ تا ۵۲، بانک باید برای ریسک‌های عمومی بانکداری، شامل زیان‌های آتی، اقلام احتمالی و سایر ریسک‌ها مبالغی از سود خود را کنار بگذارد و آن را اعلان کند.

دارایی‌های وثیقه‌گذارده شده

طبق بندهای ۵۳ و ۵۴، بانک باید جمع بدهی‌های با وثیقه و نوع و ارزش ثبت شده دارایی‌هایی را که در وثیقه بدهی‌هاست، اعلان کند.

فعالیت بانک در نقش امین

در مواردی که بانک به عنوان امین یا معتمد، دارایی‌های اشخاص، هیأت‌های امنا، صندوق‌های بازنشستگی و سایر مؤسسات را در اختیار می‌گیرد نباید این دارایی‌ها را جزء اقلام ترانزاکشن بانک قرار دهد. اما، اعلان فعالیت‌های عمده بانک در نقش امین لازم است.

معاملات با اشخاص وابسته

طبق بندهای ۵۶ تا ۵۸، روابط و معاملات بین بانک با اشخاص وابسته باید طبق استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۲۴ اعلان شود. این اعلان شامل نحوه اعطای وام به اشخاص وابسته، نحوه معامله با اشخاص وابسته و مبالغ مرتبط با هر یک از موارد زیر باید صورت گیرد:

- ✓ یکایک وام‌ها، پیش‌پرداخت‌ها، سپرده‌ها و سفته‌های ظهرنویسی شده؛
- ✓ مبالغ باقیمانده اقلام فوق در ابتدا و انتهای دوره؛
- ✓ سهم معاملات اشخاص وابسته از انواع درآمدهای اصلی، هزینه بهره و حق‌العمل پرداختی؛

- ✓ سهم اشخاص وابسته از مبلغ هزینه شناسایی شده طی دوره برای زیان مطالبات و مبلغ ذخیره مطالبات لاوصول؛ و
- ✓ سهم اشخاص وابسته از تعهدات مشروط، بدهی‌های احتمالی و تعهدات مشروط ناشی از ارقام خارج از ترازنامه

موارد عمده اشکال در رعایت استانداردهای بین‌المللی حسابداری در بانک‌های ایران

در ابتدا باید یادآوری کنم اشکالاتی که در اینجا گفته می‌شود غالباً ناشی از این نیست که حسابداران شاغل در بانک‌ها، از استانداردهای بین‌المللی حسابداری آگاه نبوده‌اند یا نحوه به کارگیری آنها را نمی‌دانسته‌اند بلکه مقررات و دستورالعمل‌های ابلاغ شده به بانک‌ها، تصمیمات مدیریتی و نوع عملیات، امکان رعایت استانداردهای مزبور را از آنان سلب کرده است.

فهرست مهمترین اشکالاتی که به اختصار مورد بحث قرار می‌گیرد به شرح زیر است:

۱. اشکال در به کارگیری مبنای تعهدی در شناخت درآمد
۲. اشکال در تهیه صورت‌های مالی تلفیقی و سرمایه‌گذاری‌های مالکیتی بانک‌ها؛
۳. تجدید ارزیابی و استهلاک دارایی‌های ثابت (اموال)؛
۴. زیان‌های ناشی از مطالبات؛
۵. سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها؛
۶. ارقام خارج از ترازنامه؛
۷. ارزش‌گذاری اوراق بهادار؛ و
۸. مدیریت و ذخیره‌گیری برای انواع ریسک‌های بانکی.

اشکال در به کارگیری مبنای تعهدی در شناخت درآمد

مبنای شناسایی و ثبت آثار مالی معاملات، عملیات و رویدادهای مالی در حسابداری کنونی مؤسسات انتفاعی، مبنای تعهدی است؛ به این معنی که آثار

معاملات در زمان یا دوره وقوع آنها شناسایی می‌شود، صرفنظر از آنکه با پرداخت یا دریافت وجه نقد همراه باشد یا نباشد. صاحب‌نظران و مراجع حسابداری بر این عقیده‌اند که به کارگیری مبنای تعهدی، اطلاعاتی را درباره دارایی‌ها، بدهی‌ها و سرمایه و اجزای متشکله سود فراهم می‌آورد که وضعیت مالی یک واحد انتفاعی را در مقایسه با ارائه اطلاعات مربوط به دریافت‌ها و پرداخت‌های نقدی دوره‌های مختلف، بهتر نشان می‌دهد.^۱ براساس این مبنا، درآمد در زمان تحقق^۲ و هزینه در زمان تحمل^۳ اعم از این که دریافت یا پرداخت شده یا نشده باشد شناسایی و به حساب سود و زیان دوره مالی مربوط منتقل و مقابله می‌شود.^۴ در حسابداری مالی، مبنای نقدی بدیل^۵ یا جایگزینی برای مبنای تعهدی نیست و بانک‌ها نیز مانند سایر مؤسسات انتفاعی باید این مبنا را در معاملات بانکی خود به کار برند.

اغلب بانک‌ها، درآمد معاملات بانکی در قالب عقود اسلامی را بر مبنای نقدی یعنی زمانی که تمام یا بخشی از تسهیلات اعطایی وصول می‌شود شناسایی می‌کنند. به کارگیری این مبنا اگرچه از لحاظ مطالبات لوصول مزیت‌هایی دارد ولی از لحاظ رعایت اصول و استانداردهای حسابداری و به‌خصوص مقابله با تطابق هزینه‌های واقع شده با درآمد با اشکالات عمده‌ای مواجه است. البته، در بانکداری متعارف جهان نیز که درآمد وام‌ها و اعتبارات اعطایی براساس گذشت زمان اندازه‌گیری و شناسایی می‌شود در مواردی که پرداخت اقساط وام‌های اعطایی به تعویق می‌افتد از شناسایی درآمد خودداری می‌شود.

۱. هیأت تدوین استانداردهای حسابداری، مبنای نظری حسابداری و گزارشگری مالی در ایران - متن پیشنهادی - مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی، سازمان حسابرسی، نشریه ۱۱۳، ۱۳۷۶.

۲. Realization

۳. Incurrence

۴. نگاه کنید به:

- FASB, Statements of Financial Accounting Concepts, Con. 6, Elements of Financial Statements. Pars., 139-144.
 - IASB, Framework, par.22.
۵. Alternative

تحقیقی در مورد تفاوت این دو روش در اندازه‌گیری و میزان درآمد در طول چند سال متوالی توسط یکی از دانشجویان کارشناسی ارشد مؤسسه عالی بانکداری در دست انجام است، ولی در هر حال، به نظر می‌رسد که تغییر در مبنای شناخت درآمد لازم باشد.

اشکال در تهیه صورت‌های مالی تلفیقی

بانک‌ها نیز مانند سایر مؤسسات انتفاعی باید در مواردی که واحد دیگری را در تسلط مالکانه خود دارند صورت‌های مالی تلفیقی تهیه کنند و صورت‌های مالی جداگانه خود را همراه آن ارائه نمایند.^۱ از طرفی، صورت‌های مالی بانک‌ها و از جمله صورت‌های مالی تلفیقی بانک‌ها از لحاظ نوع طبقه‌بندی و اقلام تشکیل‌دهنده در سراسر جهان متفاوت از سایر مؤسسات است و استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰ نیز شکل و محتوای صورت‌های مالی بانک‌ها را مقرر کرده است.^۲

در بانکداری جهان، بانک‌ها مجاز به سرمایه‌گذاری منجر به تسلط در مؤسسات تولیدی نیستند و فقط می‌توانند بانک یا مؤسسات مالی دیگر را به صورت فرعی ایجاد کنند یا در کنترل خود داشته باشند. به این ترتیب، جز در موارد نادر، مشکلی از لحاظ تهیه صورت‌های مالی تلفیقی پیش نمی‌آید. چنین مواردی نیز قاعدتاً از تلفیق مستثنی می‌شود.^۳

در ایران، قانون پول و بانکداری کشور، بانک‌ها را از خرید سهام و مشارکت در سرمایه یک یا چند شرکت و یا خرید اوراق بهادار داخلی به میزانی بیش از آنچه بانک مرکزی تعیین می‌کند منع کرده^۴ و به نظر می‌رسد که هدف،

۱. استاندارد حسابداری شماره ۱۸، بند ۶ و ۷. IAS 27, par. 7.

۲. IAS 30 par. 9-23 & AICPA, Banks and Saving Institutions, Chapter 19, Illustrative Consolidated Financial Statements

۳. از جمله در بریتانیا، قانون شرکت‌ها (Companies Act 1985) و استاندارد گزارشگری مالی شماره ۲ (IASB, FRS 2, Accounting for Subsidiary Undertakings, par. 25.c) مؤسسات دارای فعالیت‌های ناهمگون را از شمول تلفیق مستثنی کرده است. در مورد بانک‌ها نگاه کنید به:

ICAEW, Banking: A Regulatory Accounting and Auditing, Op Cit, par. 10.18.

۴. قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱، بند ۳ ماده ۳۴، همان مأخذ، ص. ۷۵۱.

جلوگیری از بنگاهداری بانکها بوده است. با این حال، در دو دهه گذشته بنا به ضرورتها و مصالح موجود و با تصویب شورای پول و اعتبار، بانکها، شرکت‌هایی را به کنترل خود درآوردند، از طریق مشارکت حقوقی به سرمایه‌گذاری مستقیم در شرکتها و طرح‌ها پرداختند و مدیریت و کنترل آنها را به دست گرفتند و در نهایت از طریق ایجاد شرکت‌های سرمایه‌گذاری مالکیتی یا Holding، تعدادی از شرکتها و مؤسسات وابسته را در چنین شرکت‌هایی سازمان و سامان دادند. در نتیجه، اغلب بانک‌های دولتی ایران در حال حاضر هم به طور مستقیم و هم از طریق شرکت‌های سرمایه‌گذاری فرعی و وابسته خود، شرکتها و مؤسسات انتفاعی مختلفی را در کنترل دارند. در نتیجه، اگر بانکها صورت‌های مالی تلفیقی تهیه نکنند، مفاد استانداردهای بین‌المللی و کشور را رعایت نکرده‌اند. اگر صورت‌های مالی تلفیقی را از طریق تلفیق اطلاعات مربوط به شرکت‌های تولیدی و خدماتی در کنترل خود تهیه کنند، چنین صورت‌هایی فرم و قالب صورت‌های مالی تلفیقی بانکها در مقیاس جهانی را نخواهد داشت و شامل اقلامی چون موجودی کالا، ماشین‌آلات، درآمد فروش و نظایر اینها خواهد بود.

جای توضیح است که چنین اقلامی در تجزیه و تحلیل عملیات بانکها و از جمله محاسبه نسبت کفایت سرمایه طبق میثاق بال، اصولاً نامربوط است و نمی‌توان آن را ملاک قرار داد.^۱

تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت و استهلاک اموال

در سال ۱۳۶۷ ماده واحده‌ای به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و به موجب آن، تجدید ارزیابی بانکها مجاز و مبالغ حاصل از ارزیابی مجدد

۱. در مورد چگونگی محاسبه سرمایه‌گذاری بانکها در مؤسسات فرعی غیرمالی در نسبت کفایت سرمایه، کسر کردن آن از سرمایه پایه یا سرمایه مکمل نگاه کنید به:

دارایی‌های موجود بانک‌ها از پرداخت مالیات معاف و مقرر گردید که مبالغ فوق‌الذکر به حساب سرمایه بانک‌ها منظور شود.^۱ به نظر می‌رسد که هدف از تصویب قانون مزبور، جبران زیان انباشته بانک‌ها ناشی از الزامات و سیاست‌های اتخاذ شده در جریان جنگ تحمیلی بود. در آبان ماه سال ۱۳۷۰، شورای عالی بانک‌ها دستورالعملی را برای اجرای این قانون تهیه و انواع دارایی‌های مشمول تجدید ارزیابی، نحوه ارزیابی و نحوه استهلاك دارایی‌های تجدید ارزیابی شده را تعیین کرد.^۲ در سال ۱۳۷۱ زمین، ساختمان، سرفظلی محل، وسائط نقلیه و سهام بانک‌ها در شرکت‌ها^۳ طبق قانون و مقررات مزبور تجدید ارزیابی و با تصویب مجمع عمومی فوق‌العاده بانک‌ها، سرمایه هر بانک به میزان مازاد تجدید ارزیابی، افزایش داده شد.

صرفنظر از این که تجدید ارزیابی، انتساب ارزش‌های جدید (ارزش جاری) به دارایی‌های موجود است و از آن عایدی یا درآمدی حاصل نمی‌شود که به عنوان سرمایه‌گذاری جدید تلقی شود؛ و از طرفی، افزایش سرمایه طبق قانون تجارت از طریق سرمایه‌گذاری مجدد صاحبان سرمایه، انتقال سود تقسیم نشده، اندوخته‌ها، صرف سهام و تبدیل مطالبات ممکن است؛^۴ در تجدید ارزیابی انجام شده، قواعد و شرایط متعارف در ارزیابی مجدد دارایی‌ها در مقیاس بین‌المللی^۵ و مفاد استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۱۶: اموال، ماشین‌آلات و تجهیزات در موارد زیر رعایت نشد:

- انتقال اضافه ارزش ناشی از ارزیابی مجدد دارایی‌ها به حساب سرمایه به جای انتقال آن به حساب غیرقابل تقسیمی تحت عنوان مازاد تجدید ارزیابی طبق بند ۳۷ استاندارد.

۱. ماده واحده قانون معافیت مالیاتی درآمد حاصل از تجدید ارزیابی بانک‌های کشور مصوب ۱۳۶۷/۹/۳۰

۲. دستورالعمل اجرایی قانون معافیت مالیاتی درآمد حاصل از تجدید ارزیابی بانک‌های کشور مصوب ۸/۲۸/۱۳۷۰ شورای عالی بانک‌ها.

۳. طبق مصوبه مورخ ۱۳۷۱/۱/۲ شورای عالی بانک‌ها.

۴. قانون اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۱۳۴۷، مواد ۱۵۷ و ۱۵۸.

۵. برای مطالعه ضوابط تجدید ارزیابی نگاه کنید به: مصطفی علی‌مدد، پژوهشی در ضوابط تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت... مجله حسابداری، شماره ۱۶، مهر و آبان ۱۳۸۱، ص.ص. ۲۸-۳۱.

- استفاده از ارزیابان داخلی به جای استفاده از ارزیابان حرفه‌ای در هیأت‌های ارزیابی طبق بند ۳۰ استاندارد.
- به کار نرفتن ارزش بازار در کاربری کنونی در مورد برخی از زمین‌ها و ساختمان‌ها طبق بند ۳۱ استاندارد.
- عدم انتقال مازاد تجدید ارزیابی تحقق یافته بر اثر استهلاك دارایی‌های تجدید ارزیابی شده به سود یا زیان انباشته در دوره‌های مالی بعد از تجدید ارزیابی طبق بند ۳۹ استاندارد به علت انتقال کل مازاد تجدید ارزیابی به سرمایه.
- انحراف اساسی از اصول حسابداری در استهلاك دارایی‌های تجدید ارزیابی شده.

در این مورد جای توضیح است که به علت عدم قبول هزینه استهلاك ناشی از افزایش بهای داراییها در اثر ارزیابی مجدد طبق قانون مالیات‌های مستقیم^۱، به جای آنکه دارایی‌های تجدید ارزیابی شده در باقیمانده عمر مفید مستهلك شود (طبق بند ۳۳ استاندارد) با نظر شورای پول و اعتبار، وزارت امور اقتصادی و دارایی طبق تبصره ۳ جدول استهلاكات، جدولی را به تصویب رساند که طبق آن مبلغ افزایش یافته ناشی از تجدید ارزیابی به نرخ‌های تصاعدی از ۱ تا ۷ درصد در طول ۲۵ سال مستهلك شود.^۲

نکته دیگری که در مورد تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت بانک‌ها از لحاظ ضوابط بین‌المللی قابل ذکر است این که میثاق بال، سرمایه بانک‌ها را به دو بخش تقسیم می‌کند. بخش اول، سرمایه پایه یا درجه یک^۳، که منحصرأ از سرمایه پرداخت شده و ذخایر آشکار شده، صرف سهام، اندوخته‌ها و سود انباشته تشکیل می‌شود و بخش دوم، سرمایه مکمل یا درجه دو^۴، شامل مازاد

۱. طبق تبصره ۱۰ جدول استهلاكات موضوع ماده ۱۵۱ قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۶۶.

۲. مصوبه ۱۳۷۲/۴/۲۵ وزارت امور اقتصادی و دارایی.

۱. Base Capital or Tier 1.

۴. Supplementary Capital or Tier 2.

تجدید ارزیابی، ذخیره عمومی مربوط به مطالبات لاوصول و اقلامی دیگر که از لحاظ محاسبه کفایت سرمایه بانک‌ها نمی‌تواند از سرمایه پایه بیشتر محسوب شود^۱. انتقال مازاد تجدید ارزیابی به سرمایه پرداخت شده که ظاهراً سرمایه آنها را در سال ۱۳۷۲، چندین برابر کرد، از لحاظ ارزیابی سلامت اقتصادی و کفایت سرمایه بانک‌ها کم اثر یا بدون اثر بود و محاسبات بعدی نسبت کفایت سرمایه را نیز عملاً دشوار یا غیر دقیق کرد.

در مورد آثار و نتایج تجدید ارزیابی، تحقیقی توسط یکی از دانشجویان کارشناسی ارشد حسابداری مؤسسه عالی بانکداری در مورد یکی از بانک‌ها انجام شد و وضعیت موجود را با وضعیتی مقایسه کرد که در آن استانداردهای حسابداری در مورد مازاد تجدید ارزیابی و استهلاکات برای یک دوره نه ساله رعایت شده بود. نتایج به دست آمده حاکی از این است که در صورت رعایت استانداردها، صورت‌های مالی، وضعیت مالی و نتایج عملیات بانک را در سال‌های پایانی، بهتر از وضعیت موجود نشان می‌داد.^۲

مورد دیگری که علاوه بر نکته بالا در مورد استهلاک دارایی‌های ثابت بانک‌ها قابل ذکر است اینکه طبق مصوبه شورای پول و اعتبار، بانک‌ها می‌توانند زمین زیربنای ساختمان‌های در مالکیت خود را مستهلک کنند.^۳ این مصوبه که احتمالاً برای کاهش بار مالیاتی بانک‌ها و ایجاد اندوخته مخفی به تصویب رسیده است، ناقض اصول حسابداری بوده که استهلاک دارایی‌ها را در طول عمر مفید آنها مجاز (بند ۴۱ استاندارد شماره ۱۶) شمرده و به این ترتیب، دارایی‌هایی استهلاک‌ناپذیر چون زمین را از شمول استهلاک خارج کرده است. اگر قصد ایجاد اندوخته مخفی بوده است تجدید ارزیابی دقیقاً عکس آن عمل می‌کند.

در مورد تجدید ارزیابی جا دارد اضافه شود که طبق ماده ۶۲ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به دولت اجازه داده شده که

۱. Basel Accord I, par. 14.

۲. حسین عسگری، بررسی آثار تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت بانک مسکن بر صورت‌های مالی در طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۷۰، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حسابداری، در مؤسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۸۱.

۳. به استناد بند د ماده ۳۳ قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱.

دارایی‌های ثابت شرکت‌های دولتی را که صد درصد سهام آنها متعلق به دولت یا متعلق به شرکت‌های مذکور است تجدید ارزیابی ... و مبالغ حاصل حسب مورد به حساب افزایش سرمایه دولت یا شرکت دولتی مربوط ... منظور شود.^۱ به این ترتیب، بانک‌های دولتی نیز مجاز می‌باشند که در دوران برنامه سوم توسعه دارایی‌های خود را تجدید ارزیابی کنند. نظر به این که به موجب این قانون نیز مازاد تجدید ارزیابی به سرمایه منظور می‌شود اجرای آن با همان اشکالاتی مواجه خواهد بود که در تجدید ارزیابی قبلی گفته شد.

زیان‌های ناشی از مطالبات

طبق بند ۴۴ استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰، بانک‌ها باید مطالبات معوق را به صورت موردی بررسی و زیان بالقوه ناشی از مطالبات کنونی را طبق تجارب گذشته برآورد و برای هر یک از این دو مورد ذخیره در نظر بگیرند. روش متداول در بانکداری جهان در مورد بررسی موردی مطالبات معوق این است که علاوه بر ارزیابی عوامل مرتبط با مشتری، نظیر نوع وام و وثایق، زمان معوق ماندن مطالبه یکی از عوامل اصلی در اندازه‌گیری میزان ذخیره است و این ذخیره در مواردی به صد درصد اصل و سود وام‌های اعطایی بالغ می‌شود. در تعیین ذخیره عمومی نیز وام‌ها گروه‌بندی و بنا به تجارب گذشته در مورد هر گروه ذخیره لازم برآورد می‌شود.^۲

در بانکداری ایران، طبق دستورالعمل بانک مرکزی، مطالبات را، به سررسید نشده، سررسید گذشته و معوق طبقه‌بندی می‌کنند که رویه‌ای قابل قبول است. در مورد مطالبات سررسید نشده، ۲ درصد ذخیره در نظر گرفته شده است که

۱. قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷

۲. برای مطالعه در این مورد مراجعه کنید به:

- AICPA, Banks and Saving Institutions, Op cit, Chapter 7: Credit Losses.
- ICAEW, Banking: A Regulatory Accounting Op cit, Chapter 17: Bad and Doubtful Loans.

با میزان مقرر در کنوانسیون بال هماهنگی دارد^۱. اما دستورالعمل، در تعیین میزان ذخیره برای مطالبات معوق در بررسی موردی برخوردی خوش بینانه دارد. با این حال، تحقیق انجام شده توسط یکی از دانشجویان دوره کارشناسی ارشد حسابداری مؤسسه عالی بانکداری ایران در شعب یکی از شهرستان‌های یکی از بانک‌ها^۲ نشان می‌دهد که دستورالعمل فوق در مورد بررسی مطالبات معوق به دلایل مختلف به درستی به کار گرفته نمی‌شود و اگر ذخیره مطالبات طبق مفاد همان دستورالعمل توأم با خوش بینی هم اندازه‌گیری شود میزان ذخیره لازم تقریباً دو برابر میزان کنونی است. یکی از دلایل کمتر محاسبه کردن ذخیره لازم این است که در صورت اندازه‌گیری درست، عملاً مسئول و کارکنان شعبه مزایایی را از دست خواهند داد.

کم بودن ذخیره مطالبات لاوصول علاوه بر این که ریسک اعتباری بانک را افزایش می‌دهد موجب نشان دادن سود واهی خواهد شد.

سررسید دارایی‌ها و بدهی‌ها

طبق بند ۳۰ استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰، بانک‌ها باید جدول سنی دارایی‌ها و بدهی‌های خود را برحسب مدت باقیمانده از تاریخ ترازنامه تا سررسید قراردادی آنها ارائه کنند. این کار انطباق یا عدم انطباق سررسید دارایی‌ها و بدهی‌های یک بانک را نشان می‌دهد و اهمیت زیادی در مدیریت آن دارد. در بانک‌های ایران چنین جدولی در یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی ارائه نمی‌شود.

اقدام خارج از ترازنامه

یکی از عواملی که صورت‌های مالی بانک‌ها را از سایر مؤسسات متفاوت می‌سازد اقدام احتمالی و تعهدات مشروطی است که از معاملات متداول بانک‌ها

۱. نگاه کنید به ترجمه مقررات کفایت سرمایه، بانک مرکزی، همان مأخذ، بند ۲۱.

۲. قنبر آخلی، بررسی و ارزیابی نحوه محاسبه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول در بانک ملی ایران شعب آذربایجان شرقی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حسابداری. در مؤسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۸۱.

ناشی و در زمان وقوع در حساب‌ها به عنوان تعهد یا دین شناسایی نمی‌شود. این اقلام که بخش عمده‌ای از کسب و کار بانک را تشکیل می‌دهد، اثر عمده‌ای بر میزان ریسکی دارد که یک بانک در معرض آن است.

اقلام خارج از ترازنامه مشمول بندهای ۲۶ تا ۲۹ استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰ و استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۷، ذخایر و بدهی‌های احتمالی می‌باشد و طبق بند ۲۶ استاندارد بین‌المللی شماره ۳۰، باید حداقل در چهار سرفصل زیر در یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی ارائه و حسب مورد ذخیره لازم برای بدهی‌های احتمالی ناشی از آنها گرفته شود:

- جایگزین‌های اعطای اعتبار مانند تضمین‌های مربوط به قبول بروات.
- ضمانتنامه‌ها مانند ضمانت حسن انجام کار و شرکت در مناقصه.
- معاملات اسنادی مانند گشایش اعتبار اسنادی و تضمین اسناد کوتاه مدت تجاری

- معاملات مربوط به اوراق بهادار و اوراق مشتقه.

علاوه بر این، طبقه‌بندی و ارائه اقلام خارج از ترازنامه، از لحاظ محاسبه کفایت سرمایه طبق میثاق بال نیز لازم است. زیرا این اقلام با احتساب ضریب ریسک مربوط در مخرج کسر نسبت کفایت سرمایه منظور می‌شود.

در صورت‌های مالی برخی از بانک‌های ایران، اقلام خارج از ترازنامه تحت عنوان حساب‌های انتظامی در یک قلم منظور می‌شود اما در برخی دیگر حساب‌های انتظامی به روشی مطلوب طبقه‌بندی و ارائه می‌شوند. اما در اغلب بانک‌ها، ذخیره لازم، به شکل کنارگذاری مبلغی از سود، برای زیان‌های بالقوه ناشی از اقلام خارج ترازنامه پیش‌بینی و در نظر گرفته نمی‌شود.

ارزش‌گذاری اوراق بهادار

یکی از مهم‌ترین انواع دارایی‌های بانک‌ها سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار است. اوراق بهادار بانک‌ها باید در دو سرفصل طبقه‌بندی شود: اوراق بهاداری که به قصد داد و ستد نگهداری می‌شود و اوراق بهادار سرمایه‌گذاری. تمایل

عمومی در حسابداری امروز دنیا بر این است که اوراق بهادار به ارزش‌های بازار ارزش‌گذاری شود مگر آنکه ارزش بازار قابل اطمینانی وجود نداشته باشد. استانداردهای بین‌المللی شماره ۳۹ نیز بر شناخت و اندازه‌گیری اوراق بهادار به قیمت‌های بازار مبتنی است. در بانک‌های ایران معمولاً کلیه انواع اوراق بهادار از جمله اوراق بهادار قابل معامله در بورس اوراق بهادار به ارزش‌های تاریخی حسابداری می‌شود. به علت عدم پیش‌بینی شرایط لازم در مقررات مربوط برای انتقال مازاد به اندوخته، به کارگیری ارزش‌های بازار در شرایط کنونی با مشکل مواجه است.

مدیریت و ذخیره‌گیری برای انواع ریسک‌های بانکی

ذات و ماهیت معاملات و عملیات، بانک‌ها را با ریسک‌های متعدد و متنوعی مواجه می‌کند که ذکر آن از حیطه این بحث خارج است. آنچه به حسابداری مربوط می‌شود و در بند ۵۰ استاندارد بین‌المللی شماره ۳۰ آمده این است که برای ریسک‌های عمومی بانکداری، شامل زیان‌های آتی، اقلام احتمالی و سایر ریسک‌ها در تخصیص سود مبلغی کنار گذاشته شود و تغییرات آن در طول سال مورد گزارش افشا شود.

خوشبختانه، مدتی است که مقامات و مدیران بانک‌های ایران، به مقوله ریسک‌های بانکی و مدیریت آن توجه پیدا کرده‌اند ولی هنوز در صورت‌های مالی بانک‌ها، آثار این توجه به شکل اقلام مالی دیده نمی‌شود.

منابع

به زبان فارسی

قوانین و مقررات:

- قانون اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۱۳۴۷.
- قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷.
- قانون پولی و بانکی کشور مصوب ۱۳۵۱.
- قانون تشکیل سازمان حسابرسی مصوب ۱۳۶۲.
- قانون معافیت مالیاتی درآمد حاصل از تجدید ارزیابی بانک‌های کشور مصوب ۱۳۶۷/۹/۳۰.
- اساسنامه قانونی سازمان حسابرسی مصوب ۱۳۶۷.
- دستورالعمل اجرایی قانون معافیت مالیاتی درآمد حاصل از تجدید ارزیابی بانک‌های کشور مصوب ۱۳۷۰/۸/۲۸ شورای عالی بانک‌ها.
- جدول استهلاك موضوع ماده ۱۵۱ قانون مالیات‌های مستقیم ۱۳۶۶.

نشریات سازمان حسابرسی:

- سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، *استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی*، ترجمه علی‌اکبر جابری، مدیریت بررسی‌های فنی و حرفه‌ای حسابداری، ۱۳۷۱.
- کمیته استانداردهای بین‌المللی حسابداری، *استانداردهای بین‌المللی حسابداری - ترجمه - ویرایش عباس ارباب سلیمانی و عزیز عالی‌ور*، مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری، ۱۳۷۱.
- کمیته فنی، *استانداردهای حسابداری* شماره ۱ تا ۲۵-۱۳۸۲.
- هیأت تدوین استانداردهای بین‌المللی حسابداری، *استاندارد بین‌المللی حسابداری شماره ۳۰: موارد افشا در صورت‌های مالی بانک‌ها و مؤسسات*

مشابه، ترجمه مصطفی علی‌مدد و عباس ارباب سلیمانی، مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی، ۱۳۸۱.

هیأت تدوین استانداردهای حسابداری، *مبانی نظری حسابداری و گزارشگری مالی در ایران - متن پیشنهادی -* مرکز تحقیقات تخصصی حسابداری و حسابرسی، ۱۳۷۶.

سایر منابع:

قنبر آخلی، *بررسی و ارزیابی نحوه محاسبه ذخیره مطالبات مشکوک‌الوصول در بانک ملی ایران شعب آذربایجان شرقی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حسابداری، در مؤسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۸۱.

حسین عسگری، *بررسی آثار تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت بانک مسکن بر صورت‌های مالی در طی سال‌های ۱۳۷۸-۱۳۷۰*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حسابداری، در مؤسسه عالی بانکداری ایران، ۱۳۸۱.

منوچهر ضیائی (گردآورنده)، *مجموعه قوانین پولی و بانکی و سایر قوانین مربوط (۱۳۷۰-۱۳۸۵)*، مؤسسه تحقیقات پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۲.

مصطفی علی‌مدد، *پژوهشی در ضوابط تجدید ارزیابی دارایی‌های ثابت در جهان و مقررات و تجارب تجدید ارزیابی در ایران*، مجله حسابرسی، شماره ۱۶، مهر و آبان ۱۳۸۱.

به زبان انگلیسی

AAOIFI, Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions, *Accounting, Auditing, and Governance Standards for Islamic Financial Institutions*, AAOIFI, Manama, Bahrain, 2002.

AICPA, American Institute of Certified Public Accountants, *Audit and Accounting Guide: Banks and Saving Institutions*, AICPA, New York: 1999.

ASB, Accounting Standards Board (UK), FRS 2, *Accounting for Subsidiary Undertaking*, ASB, London, 1992.

Basel Committee on Banking Supervision, *Basel Capital Accord* (formerly Basel Convention), 1988, Revised 1992 & 99, Bank of International Settlement, Basel 2002.

FASB, Financial Accounting Standards Board, *Statements of Financial Accounting Concepts No. 6, Elements of Financial Statements*, John Wiley & Sons, Inc. New York, 2000.

IASB, International Accounting Standards Board, *International Financial Reporting Standards*, IASB, London, CD-ROM, Release 14, 2003.

ICAEW, Institute of Chartered Accountants in England and Wales, *Banking: A Regulatory Accounting and Auditing Guide*, by John Hictchin, Mitchell Hogg and David Mallet, abg, Professional Information, London, 2001.

IFAC, International Federation of Accountants, *2002 Annual Report*, IFAC, New York: 2003.